

ՎԱԶԳԳԵՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր

ՎԱՅԵՐԷՆԻ ՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՑԵՐԸ «ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԷՋԵՐՈՒՄ

Նախանցեալ դարի երկրորդ կէսի հայ մտաւոր առաջընթացի, առանձնապէս եկեղեցական կեանքի կազմակերպման մէջ, ի թիւս այլ միջոցների, իր լաւագոյն դրսեւորումն է ունեցել տպագրութիւնը: Թէ՛ մայր հայրենիքում եւ թէ՛ հայոց մշակութային արտերկրեայ կենտրոններում մամուլի հրապարակումներն ունեցել են իրենց նպաստաւոր նշանակութիւնը: Այդ շրջանում, հետագայում նոյնպէս նման գործունէութիւն էր ստանձնել մայր հայրենիքի մէջ հայ հոգեւոր կենտրոն էջմիածնում լոյս տեսնող «Արարատ» ամսագիրը (1868—1919 թթ.)²:

Մեր այս նիւթին առընչուող հարցերը երկու կարգի են՝ ընդհանուր տեսական բնոյթի եւ հայերէնի գրական կանոնարկմանը վերաբերող:

Այստեղ շենք անդրադառնում այն յօդուածներին, որոնք նուիրուած են եղել, այսպէս ասած, աւելի գործնական-տեղեկացման խնդիրների, օրինակ՝ հայերէնի ուղղագրութեանը, արտալեզուական ազդեցութեան պայմաններում լեզւում տեղ գտած տարբեր կարգի խճողումների կամ խաթարման վերացմանը, լեզուական նորմայի խախտումների կասեցմանը եւ այլն³:

^{1*} Ստացուել է 25.08.2022, գրախոսուել է 9.09.2022: Էլ. հասցէ՝ vazgengurgeni@mail.ru:

² Վերջին տարիներին գրուել են «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի եւ «Բազմավէպ»-ի էջերում հայերէնի եւ նրա եզրաբանութեան հարցերի քննութեանը նուիրուած աշխատանքներ: Տէս Տ. Վ. ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ, «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի լեզուաբանական տերմինները (1887—1920 թթ.), Երեւան, 2010: Վ. Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ, Հայերէնի ուսումնասիրութեան հարցերը «Բազմավէպ»-ի էջերում (1843—1893 թթ.) // «Լեզու եւ լեզուաբանութիւն», 2020, №2, էջ 74—86:

³ «Արարատ» ամսագրի էջերում լոյս են տեսել (1901—1919 թթ.) գրաբար բնագրեր (կոնդակներ, յորդորներ, զեկոյց-հաշուառումներ եւ այլն), որոնց լեզուին անդրադառնում ենք մեր մէկ այլ, ոչ ծաւալուն աշխատանքում (ձեռագիր):

Նման հարցերին տարբեր ժամանակներում՝ թէ՛ վաղ անցեալի եւ թէ՛ համեմատաբար նոր, նուիրուել են յատուկ ուսումնասիրութիւններ: Այստեղ առաւել շրջանցելի է գրաբարի եւ աշխարհաբարի առնչութեան (մէկի կամ միւսի «յաղթանակի») հարցը, որը լեզուի պատմութեան առումով վաղուց եւեթ լուծուած է, եւ այսօր այն որեւէ հետաքրքրութիւն չի ներկայացնում: Դա յայտնի է գրաբարի եւ աշխարհաբարի միջեւ «գրապաշար» յորջորջումով, որի լայն ընդգրկման եւ անզիջում լինելու հետեւանքով, ի դէպ, երեւան եկած «գրապաշարի», մեր առանձնացրած, այսպէս կոչուած, միւս տեսակները (պաշար «հայկաբան» եւ լատինաբան հայերէնի միջեւ, պաշար վենետիկեան եւ վիեննական գրաբարի ընտրութեան հարցում եւ այլն) ժամանակին մնացել են ստուերում, քանի որ լեզուի հարցերի քննութիւնը այդ շրջանում առհասարակ եղել է աւելի մակերեսային, քան խորքային⁴:

Այս ամենի նկատառումով էլ՝ սոյն ամսագրի աւելի քան կէսդարեայ ժամանակամիջոցում լոյս տեսած հրապարակումներից առանձնացնում ենք հինգ տասնեակից աւելի այն աշխատանքները՝ յօդուածներ, թարգմանութիւններ, քննադատականներ, գրախօսութիւններ եւ այլն, որոնցում հեղինակներն այս կամ այն չափով անդրադառնում են իրենց ժամանակին յուզող (ընդհանուր անուանումով) լեզուագիտական խնդիրներին:

Դրանցում առաջնային տեղ ունի հայոց լեզուի գրական կանոնարկման հարցը, որն, անշուշտ, սերտօրէն առնչուած է ժամանակի քաղաքական, ընկերային խնդիրներին, նաեւ տնտեսական դժուարութիւնների յաղթահարմանը, եկեղեցական պայմանների բարելամանը, հոգեւոր սերտ միասնութեան հաստատմանը:

Ժամանակի ազգային, ինչպէս նաեւ եկեղեցական տարածայնութիւնները, որոնք այլ բան չեն եղել, քան առաւելապէս արտաքին աննպաստ հանգամանքների թելադրանքով դրսեւորուող խտիր, իր կնիքն էր դրած եղել նաեւ լեզուական հարցերի լուծման միասնական ձգտման վրայ:

Այդ խնդիրների լուծումներում «Արարատ» ամսագիրն, ինչ խօսք, ունեցել է իր նպաստաւոր դերը, եւ այսօր այն պիտի գնահատուի ըստ արժանւոյն:

⁴ Աւելի մանրամասն տե՛ս Վ. Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ, Գրաբարի գործառութիւնը որպէս գրական լեզու ԺԸ.—ԺԹ. դդ., Երեւան, 1990, էջ 106—112:

Լեզուի տեսութեան եւ կանոնաւորման հարցերի հեղինակներ են առաւելապէս հայ մտաւորականութեան տարբեր շերտերի ներկայացուցիչներ, ժամանակի հայագիտութեան դէմքեր: Վերջիններիս մի մասի անուանումն այստեղ ունի լոկ պատմական նշանակութիւն (օրինակ՝ Հիւնքեարպէյէնտեան, Էսգեթ եւ ուրիշներ), այնինչ մեծ մասը հետագայում դարձաւ խոշոր ուսումնասիրող, եւ ներկայիս հայագիտութեան յայտնի անուններ, դասականներ (Գ. Տէր-Մկրտչեան, Մ. Աբեղեան, Գ. Ղափանցեան, Հ. Աճառեան, Ռ. Աբրահամեան եւ ուրիշներ):

Ամսագրի էջերում տեղ են գտել նաեւ օտար հեղինակների աշխատանքներ՝ հայերէն թարգմանութեամբ, ինչպէս նաեւ դրանցից առաւել կարեւորներին վերաբերող վերլուծութիւններ, քննական դիտարկումներ, գրախօսութիւններ:

Հայագիտութեան եւ առհասարակ լեզուի տեսութեան հարցերի վերաբերեալ հանդէսում կան նիւթեր, որոնք գիտութեան պատմութեան առումով ունեն որոշակի հետաքրքրութիւն՝ նաեւ մեր օրերի լեզուաբանութեան համար:

Այսպէս, յայտնի է, որ Ն. Մառի «նոր ուսմունքը»՝ լեզուների ծագման եւ ցեղակցութեան վերաբերեալ, որ առաւել լայնօրէն շրջանառում էր անցեալ դարի 20–40-ական թթ., հիմնուած հեղինակի, այսպէս կոչուած, «յաբեթական լեզուախմբի» առանձնացման տեսութեան վրայ, քննադատութեան է արժանացրել Հր. Աճառեանը այս ամսագրի էջերում, դեռեւս 10-ական թթ. («Արարատ», 1910, էջ 441–450, նաեւ ն. տ, 1912, էջ 1163, 1914, էջ 251–283 եւ այլն)⁵:

1. Առհասարակ լեզուների եւ հայերէնի տեսութեանը վերաբերող յօդուածները, (յիշեալ շուրջ յիսուն տարիների ընթացքում լոյս տեսած) համեմատաբար քիչ են (շուրջ մէկուկէս տասնեակ): Դրանցից, կարելի է կարծել, առաւել ուշագրաւ են Հր. Աճառեանի, Ռ. Աբրահամեանի եւ Գ. Ղափանցեանի աշխատանքները:

Աճառեանի յօդուածներն ունեն ընդհանուր լեզուաբանական բնոյթ, վերաբերում են Ն. Մառի տեսութեանը, հայերէնի ստուգաբանութեանը. դրանք են՝ «Հաշուական (իմա՛հ հաշուելու) կարողութեան զարգացումը մարդոց եւ լեզուաց վրայ» («Արարատ», 1899,

⁵ Յայտնի է, որ Ն. Մառը «յաբեթական լեզուախումբ» էր առանձնացնում՝ միաւորելով հարակիովկասեան, սէմական եւ քամեան լեզուները, որը գիտութեան մէջ ընդունելութիւն չգտաւ, աւելին՝ մերժուեց ըստ ամենայնի:

էջ 199–200, 239–241, 302–303), «Հիւնքեարպէյէնտեանի լեզուաբանական դրութիւնը» (ն. տ., 1902, էջ 313, 323), «Պրոֆ. Մառի լեզուաբանական նոր դրութիւնը» (ն. տ., 1910, էջ 441–450), ինչպէս նաեւ այս վերջին յօդուածի առթիւ Ն. Մառի մի զգուշացմանը («Արարատ», 1912, էջ 1163) վերաբերող խիստ եւ յստակ պատասխանը (ն. տ., 1914, էջ 251–283): Համեմատական լեզուաբանութեան մէջ լայն ուսում առած Աճառեանը հանդէս է բերել գիտութեան նուիրեալի անկողմնակալութիւն եւ գիտական մեծ բանիմացութիւն, իհարկէ Մէյէի դպրոցի լիաժաւալ հետեւութեան պայմաններում (լեզուի հասարակագիտական-ընկերաբանական ըմբռնում):

Ռ. Աբրահամյանը, որ յետագայում լայն ճանաչում գտած գիտնականի համբաւ ունի՝ իրանական լեզուների ուսումնասիրութեան բնագաւառում, սոյն ամսագրի էջերում լոյս է ընծայում ընդհանուր եւ համեմատական լեզուաբանութեանը վերաբերող հանրամատչելի, նկարագրական բնոյթի աշխատանքներ, որ ժամանակի համար հարկաւոր էին եւ տեղին. դրանք երեքն են՝ «Բնչ է լեզուաբանութիւնը» («Արարատ», 1912, էջ 156–169), «Հնդեւրոպական լեզուախումբ» (ն. տ., 1912, էջ 464–498) եւ «Հնդեւրոպական եւ հայ լեզուաբանութեան պատմութիւնը» (ն. տ., 1912, էջ 696–719): Յատկապէս վերջին երկուսում կան այսօրուայ գիտութեան համար նոյնպէս ուշագրաւ դիտարկումներ, գիտնականին վայել վերլուծութիւններ:

Այդ աշխատանքները բովանդակութեան առումով սերտօրէն կապակցուած են՝ ընդհանուր լեզուաբանութիւն, հնդեւրոպական լեզուների քննութիւն եւ հայ լեզուաբանութիւն կարգով:

ա) Առաջին յօդուածը, որքան էլ գրուած է հանրամատչելի վերլուծութեամբ (թերեւս ամսագրային բնոյթի պատճառով), տեսական աշխատանք է, կարելորդ այն ժամանակի համար, երբ մեզանում դեռեւս որեւէ կերպ պարզ չէին հնդեւրոպական լեզուների ո՛չ բնոյթը, ո՛չ նրանց ցեղակցութեան վճռորոշ առնչութիւնները, նոյնիսկ այդ լեզուների խմբերի կամ ճիւղերի առանձնացման հիմունքները, ընդգրկումների քանակային կողմը:

Եւ այդ ամենին Ռ. Աբրահամեանն անդրադառնում է հանդէսի էջերում ոչ ծաւալուն, սակայն բաւարար մակարդակ ապահովող վերլուծութեամբ: Նկատենք, որ այս խնդիրը մեզանում քննութեան առարկայ է դառնում մի քանի տասնամեակ անց միայն, այն է՝ 1930–40-ական թթ.

գրուած բուհական ընդհանուր լեզուաբանութեան դասագրքերում (հեղինակներ՝ Գ. Ղափանցեան, Էդ. Աղայեան)⁶:

Այսպէս, յօդուածում հեղինակը քննում է տուեալ գիտութեան առարկայի եւ մեթոդի հարցեր, վերհանում այլ գիտութիւնների (բանասիրութիւն, կենսաբանութիւն, հոգեբանութիւն, պատմութիւն եւ այլն) հետ նրա առնչութիւնները, ներկայացնում է լեզուների ուսումնասիրման բաժինները (discipline՝ հնչիւնաբանութիւն, ձեւաբանութիւն, բառապաշար եւ այլն), խօսում լեզուաբանութեան ներածութեան, համեմատական լեզուաբանութեան, լեզուի պատմութեան եւ միւս առարկաների տարբերութեան մասին: Եւ նման սեղմ շարադրանքն առաւելապէս կարեւոր է դառնում հայագիտութեան մէջ յետագայում ընդհանուր լեզուաբանութեան հարցերի կառուցման համար:

բ) Աբրահամեանի երկրորդ յօդուածը վերաբերում է աշխարհի լեզուներից հնդեւրոպական տիպի լեզուների խմբերի առանձնացմանը եւ բաւականին յստակ բնորոշմանը. նախ՝ սահմանւում է, թէ ինչ է նշանակում հնդեւրոպական լեզուախումբ, այնուհետեւ՝ ո՞ր լեզուները կամ լեզուաճիւղերն են մտնում այդ ընդհանուր խմբի մէջ, դրանք, իրենց հերթին, ինչպիսի՞ մասնաւորումներ ունեն, կամ ներկայանում են իբրեւ առանձին լեզուներ: Հեղինակը հանդէս է բերում նիւթի բաւարար իմացութիւն ամենից առաջ հնդիրանական լեզուների դէպքում, թէեւ այդ նիւթը յայտնի էր, բնականաբար, ոչ այն չափով, ինչ հետագայում է: Հայերէնն ունի այդ լեզուների մէջ իր ինքնօրինակ, առանձին տեղը՝ պատմական փաստի եւ լեզուական աղերսակցութեան առումով:

Հայերէնին ցեղակից հնդեւրոպական լեզուներից բացի (հնդկական, յունական, իրանական, ալբանական, «իտալական՝ իտալիկ», կելտական, գերմանական, «բալթեան», սլաւոնական), որքան էլ տարօրինակ է, հեղինակը գրեթէ հաւասար չափով խօսում է այլ տիպի (ոչ հնդեւրոպական՝ կովկասեան, «յաբեթական» եւ այլն) լեզուների մասին, որ բնաւ չեն համապատասխանում յօդուածի վերնագրին, այսինքն՝ տեղիք է տրւում խճողման՝ լեզուների գիտական ճիշտ դասակարգման մէջ:

Այսուամենայնիւ, հայերէնի եւ միւս՝ ցեղակից կամ ոչ ցեղակից լեզուների առնչութիւնների, այլեւ հայերէնի պատմութեան ընթացքի բնու-

⁶ Հր. Աճառեանի «Լիակատար քերականութեան» հատորները, որոնցում առանձին բաժին են նման հարցերը, նոյնպէս աւելի ուշ են լոյս են տեսնում:

Թագրման հարցերում յօդուածում, թերեւս, ամենից առաջ ժամանակի թելադրանքով տեղ են գտնում ոչ ճիշտ բնորոշումներ, որոնք էլ ինչ-որ չափով իջեցնում են աշխատանքի գիտական արժէքի նժարը:

Այնուհետեւ, Աբրահամեանը գրում է լեզուի գիտութեան հիմնադիրների մասին, բերում է այդ բնագաւառի կարեւորագոյն աշխատութիւնների սեղմ մատենագիտութիւնը, ընդհանուր գրականութեան ցանկ՝ ըստ առանձին ճիւղերի լեզուների:

զ) Երրորդ յօդուածը հեղինակի լաւագոյն աշխատանքն է եղածների մէջ, որովհետեւ նրանում, ելնելով ժամանակի յայտնի տեսութիւններից, առարկայօրէն (օբյեկտիւօրէն) եւ անկաշկանդ խօսւում է հնդեւրոպական լեզուների տեսական հարցերի շուրջ, այդ հարցերի մէջ՝ շեշտը դնելով հայերէնի բուն խնդիրների վրայ:

Իսկ «Ինչ կերպ հնարաւոր է հայերէնի գիտական ուսումնասիրութիւնը» (ն. տ., 1912, էջ 364—377) յօդուածում հեղինակը քննում է առհասարակ լեզուի եւ այն կրող հանրութեան փոխադարձ կապին, հայերէնի համեմատական ուսումնասիրութեան ձեռքբերումներին, լեզուի գրական եւ բարբառային տարբերակներին վերաբերող հարցեր: Գրական հայերէնի եւ բարբառների առնչութեան հարցը դեռ Ժ. դ. 60-ական թթ. առաջ է քաշել Ք. Պատկանեանը, եւ որին հետեւել են հետագայ ուսումնասիրողները (Լ. Մսերեանց, Հր. Աճառեան եւ ուրիշներ), ըստ այդմ՝ այստեղ առանձնապէս մեծ տեղ է տրւում անհետացող բարբառներին, որոնք հսկայական նիւթ են պարունակում. դրանց գիտական ուսումնասիրութիւնը համարւում է հայ լեզուաբանութեան առաջնահերթ խնդիր, եւ դա սսւում է դեռեւս 1910-ական թթ.: Մեծ գործ է կատարուած այդ բնագաւառում այսօր, սակայն հարցի լուծման տեսական կողմը մի տեսակ մնում է կարեւորութիւնից դուրս:

Նման յօդուածների տպագրութիւնը «Արարատ» ամսագրի մեծ ներդրումն է հայագիտական պատմութեան մէջ, դրանք հարկաւոր են եղել ոչ միայն իրենց ժամանակի համար, այլեւ ներկայումս տակաւին ունեն իրենց նշանակութիւնը:

Ամսագրի էջերում տպաւորիչ են մեծ լեզուաբան Գ. Ա. Ղափանցեանի հրապարակումները: Տպագրուել են յօդուածներ, որոնք առաւելապէս ընդհանուր լեզուաբանական, մասամբ հնագիտական բնոյթի են, որոնցից մի քանիսը, ի դէպ, հետագայում տեղ են գտել հեղինակի ռուսերէն երկհատոր գրքում՝ «Հնութեան մի քանի յիշատակարաններ» («Արա-

րատ», 1914, էջ 91–96), «Լեզուաբանական դիսցրիպլիններ» (ն. տ., 1914, էջ 261–271) եւ այլն⁷:

Յիշուած լաւագոյն աշխատանքներից բացի ամսագրում լոյս են տեսել նաեւ ներկայիս գիտութեան համար, կարելի է ասել, իմացական որեւէ կարեւորութիւն չներկայացնող յօդուածներ՝ գրուած այսօր բոլորովին անյայտ թղթակիցների ձեռքով, օրինակ՝ էսգէթ անունով հեղինակի «Լեզուաբանական դիտողութիւններ» («Արարատ», 1915, էջ 651–654), «Սեմիտական բառեր հին հայերէնում» (ն. տ., 1915, էջ 497–500) մի քանի էջանոց յօդուածները:

Այս բաժնում, կարծում ենք, առաւել կարեւոր են եւրոպացի լեզուաբանների աշխատանքները, կամ դրանց վերաբերող վերլուծականները. օրինակ՝ «Մաքս Միւլլեր եւ նրա վերջին գործը» յօդուածը («Արարատ», 1901, էջ 31–34), Ա. Մէյէի «Լեզուների ազգակցութեան հարցը» աշխատանքը (ն. տ., 1914, էջ 1135–1148, նաեւ 1915, էջ 81–94, թարգմանութիւնը՝ Մ. Մաքսուդեանի):

Ա. Մէյէն, ինչպէս գիտենք, լինելով Ֆ. դը Սոսիւրի աշակերտը, բնականաբար, յարում էր ժամանակի ընկերաբանական (սոցիոլոգիական) դպրոցի տեսութեանը, եւ յիշեալ յօդուածում հնդեւրոպական լեզուների ցեղակցութեան հարցը քննում է դրանց հասարակական կողմի նկատառումով, եւ ըստ այդմ էլ առանձին ուշադրութեան առարկայ է նաեւ հայերէնի հարցը ցեղակից լեզուների շրջանում: Յօդուածներում, ինչպէս կարելի է նկատել, հարցերի վերլուծութիւնները չեն անցնում, այսպէս կոչուած, ամսագրային հնարաւորութիւնների սահմանը, սակայն աւելի կարեւոր են տեղեկատուութեան տեսանկիւնից, որ եւ ժամանակին ունեցել են իրենց նշանակութիւնը:

Ամսագրի էջերում լեզուի հարցերին նուիրուած աշխատանքներից մի քանիսը չեն կորցրել իրենց արժէքը հայերէնագիտութեան արդի խնդիրների տեսանկիւնից:

Նախ՝ Ն. Մառի նոր տեսութեան քննադատութիւնը, որին նուիրուած է Աճառեանի «Պրոֆ. Մառի լեզուաբանական նոր դրութիւնը» («Արարատ», 1910, էջ 441–450) յօդուածը: Այդ տեսութիւնը, թէեւ վաղուց յախուռն ձեւով մերժուած է, սակայն լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ, կարելի է ասել, շարունակում է մնալ հետաքրքիր, մանաւանդ որ, ինչպէս

⁷ Г. А. Капанцян, Историко-лингвистические работы, I–II, Ереван, 1956–1967:

վերջին ժամանակներս Թ. Վ. Գամկրելիձեն է նշում, Մառի տեսութիւնը եղել է լեզուների վերաբերեալ գիտութեան հետաքրքրական մօտեցումներից մէկը՝ ուրոյն մօտեցում, որ խթան է գիտութեան առաջընթացին, որի նմաններն առհասարակ առաջ են մղում գիտութիւնը (իբրեւ ինքնօրինակ յարացոյց «paradigm»)⁸:

Աճառեանը նկատում է, որ այն մի տեսութիւն է, «որ յատկապէս հայերէնի համար խոշոր նշանակութիւն ունի եւ սպառնում է հիմնովին փոխել հայ լեզուաբանութեան արդի կերպարանքը» (ն. տ., էջ 441):

Այնուհետեւ՝ իբրեւ ժամանակի եւրոպական լեզուաբանական նոր դպրոցի մշտամնայ հետեւորդ՝ Աճառեանը, ինչ խօսք, հայերէնի ծագման եւ ցեղակցութեան հարցերում յարում էր դասական համեմատաբանութեան, մասնաւորապէս Հ. Հիւբշմանի տեսութեանը, որ հայերէնը հնդեւրոպական, առաւել եւս առանձին ճիւղով ներկայացող լեզու է, ապացոյց՝ նրա հնչիւնական, արմատային, քերականական կառուցուածքի բազմաթիւ իւրօրինակ գծերը, որոնք այս կամ այն չափով զուգահեռներ ունեն միւս ցեղակից լեզուներում: Եւ ըստ այդմ անհերքելի են, լիովին ընդունելութիւն գտած հետագայ տասնամեակների մեծանուն մասնագէտների շրջանում (1870–1910-ական թթ., մինչեւ Մառի նոր՝ «յաբեթական տեսութեան» երեւան գալը):

Այնինչ, ինչպէս Աճառեանն է գրում, «Ամենից առաջ Մառը քարոզում է, թէ հարաւային կովկասեան լեզուները ազգակից են սեմական լեզուներին: Այս բանը ապացուցելու համար Մառը պատրաստել է մի հոյակապ աշխատութիւն, որը սակայն դեռ տպագրուած չէ»⁹:

Ըստ Մառի՝ «յաբեթական լեզուախմբի» մէջ պիտի դրուի նաեւ հայերէնը, քանի որ այն գտնւում է յիշեալ երկուսի՝ հարաւկովկասեանի եւ սեմականի միջեւ. սա լեզուների դասակարգման առումով գիտական յարմարեցման, ընտրականութեան («eclecticism») բնորոշ օրինակ է: Եւ Աճառեանը միանգամայն համոզիչ քննութեամբ, Մառի փաստարկների հիմնաւոր մէջբերումով դէմ է դուրս գալիս այդ տեսութեանը, ընդ որում դեռեւս անցեալ դարի 10-ական թթ., երբ այդ տեսութիւնը չէր դարձել պարտադիր, սակայն եղաւ այդպիսին հետագայում, աւելի ուշ անտեսուեց լիովին:

⁸ Տէ՛ր Գ. ԳԱՄԿՐԵԼԻԶԷ, Об одной лингвистической парадигме // «Вопросы языкознания», 2005, № 2, էջ 3–6:

⁹ «Արարատ», 1910, էջ 444:

Աճառեանը այդ յօդուածում մերժում է ոչ միայն «նոր ուսմունքի» տեսական դրոյթները, այլեւ այն սակաւաթիւ լեզուական փաստերը, աւելի ճիշտ՝ սահմանափակ թուով «օրինակները» (կովկասեանի հետ համեմատում է ոչ աւելի, քան երկու տասնեակ բառ՝ մարգարէ, պերն, պայծառ, կէս, կոյս «կողմ», կործանեմ եւ այլն), եւ որոնք, ինչպէս ցոյց է տալիս երիտասարդ Աճառեանը, ստուգաբանական առումով խոցելի են: Նա գտնում է, որ «լեզուաբանութեան հարիւրամեայ աշխատանքով կառուցուած այս շէնքը (իմա՛ հնդեւրոպաբանութիւնը՝ իբրեւ գիտութիւն.— Վ. Հ.) տապալելու համար ինչ ապացոյց ունի Մառը — 24 ստուգաբանութիւն, որ հրատարակուած են 3 յօդուածներ ընդ»¹⁰:

Մենք այս յօդուածին անդրադառնում ենք այսքան մանրամասն, որովհետեւ այն ժամանակի համար, իրօք, եղել է մի համարձակ քայլ՝ պաշտպանելու իսկական (օրթոդոքս) գիտութիւնը՝ մանաւանդ հայերէնի հարցում, եւ դա անում է Հր. Աճառեանը անցեալ դարի սկզբներին, «Արարատ» ամսագրի էջերում:

Մառը հանդէս է գալիս մի զգուշացումով, որն աւելին չէ, քան ասուածը՝ միաժամանակ նշելով, որ իր տեսութիւնը որեւէ կապ չունի հայագէտ Ե. Կարստի տեսութեան հետ, որ իր յօդուածում համեմատել էր Աճառեանը, եւ դրան եւս ի պատասխան Հր. Աճառեանն իր երկրորդ (պատասխան) յօդուածում յիշեցնում է, որ համեմատութիւնը Ե. Կարստի տեսութեան հետ այն մտքով է, որ ինչպէս Կարստինը, Մառի տեսութիւնը հիմնաւոր եւ կառուցողական չէ¹¹:

Ամսագրի էջերում կան նաեւ այլ յօդուածներ, որոնք վերաբերում են հայոց լեզուի գործնական խնդիրներին, ուսուցմանը, կանոնաւորմանը. հեղինակներ են հոգեւորական բանասէրներ, հայերէնը ոչ մասնագիտօրէն ուսումնասիրողներ (Վ. աբղ. Բաստամեանց, Արիստ. վրդ. Սեդրակեան եւ ուրիշներ):

Տասնամեակներ ի վեր, անխափան եւ անդուլ աշխատանքով հրապարակ ելած «Արարատ» ամսագիրը Հայ Եկեղեցու տեղեկատու, հոգեւոր կեանքի անցուդարձի արտայայտիչ լինելուց բացի եղել է ժամանակի գաղափարական խմորումների, մշակութային կեանքի այն միջավայրը, որում ի շարս այլ ձեռնարկումների որոշակի տեղ է յատկացուել մայրենի

¹⁰ Նոյն տեղում, էջ 446:

¹¹ Տե՛ս «Արարատ», 1912, էջ 1163, այլեւ 1914, էջ 281—283:

լեզուի խնդիրներին՝ լրագրային մակարդակով, իսկ դա, այնուամենայնիւ, կարելոր է հայերէնագիտութեան պատմութեան համար, մեր օրերի լեզուաբանութեան մէջ:

РЕЗЮМЕ

Журнал «Арагат» в 1869—1909 гг. был выразителем церковно-христианской жизни Св. Эчмиадзина, и многих культурно-духовных начинаний. Он предоставлял свои страницы также для разных исследований по языку, языкознанию в целом. Журнал публиковал исследования по истории армянского языка, его применения, обучения и пропаганды, что способствовало развитию и совершенствованию литературного языка. Авторами были не только представители науки, но и духовные служители Армянской Апостольской Церкви.

SUMMARY

Besides being an exponent of the ecclesiastical-Christian life of Holy Etchmiadzin and its diverse initiations in cultural-spiritual activities, “Ararat” magazine was also an agency that published various studies on language and linguistics in general from 1869 to 1909. The magazine published studies on the history of the Armenian language, its use, teaching and propagation, which gave an impetus to the development and improvement of the literary language, and its authors were not only scholars, but also clergymen of the Armenian Apostolic Church.

